

MEŠTROVIĆEV *PRESVETI* *OTKUPITELJ* – OD UMJETNIKOVE IDEJE DO NAČELA OBNOVE

IRIS SLADE

Galerija likovnih umjetnosti, Split

U naponu umjetničkog stvaralaštva i života, sa 43 godine, Ivan Meštrović odlučio se na gradnju vlastite grobne kapele kod rodnih Otavica. Znana nam je kao crkva Presvetog Otkupitelja i kao Mauzolej Ivana Meštrovića.

U darovnom ugovoru od 31. siječnja 1952. osim Atelijera Meštrović u

objedinjuje sepulkralnu i sakralnu funkciju, postao svojevrsnim izložbenim prostorom, tj. mjestom kulturnog hodočašća. Od 1991. o *Meštrovićevu* počivalištu skrbi Fundacija Ivana Meštrovića, no kako je u to doba umjetnikov zavičaj bio okupiran, zdanju se moglo prići tek nakon *Oluje* u kolovozu 1995. Za vrijeme srpske okupacije crkva i njezin okoliš vandalski su devastirani. Do danas su tragovi nasilja većinom uklonjeni. Uz navođenje karakteristika i specifičnosti oblikovanja te arhitektonsko-skulptorske realizacije nezaobilazna su načela prema kojima su postupali djelatnici *Fundacije* i

Crkva Presvetog Otkupitelja grobnica obitelji Meštrović u Otavicama. Foto: Robert Matić

Zagrebu, Galerije Ivana Meštrovića i zapadnog dijela *Kašteleta* u Splitu, umjetnik je hrvatskom narodu poklonio i građevinu u kojoj je 1962. pokopan. Time je taj spomenik kulture, koji u sebi

restauratori prilikom obnove, kao i stavovi vezani za njezin dovršetak. Godine 1926. Meštrović započinje gradnju grobne kapele, koja je uslijedila četiri godine nakon dovršetka Gospe od

Andela u Cavtatu, znane i kao Mauzolej obitelji Račić. Mali vremenski razmak između podizanja zdanja identične namjene, jednako načelo odabira istaknute lokacije na vrhu brijega, ista tlorisna osnova unutrašnjosti, kao i slična dekoracija poda svjedoče da se Meštrović od zamisli do realizacije Presvetog Otkupitelja obilno koristio cavtatskim iskustvom koje ga je vjerojatno i ponukalo na izgradnju vječnog počivališta. Međusobne sličnosti odaju *ruku* istog umjetnika koji je u konačnici u oba objekta uspio oblikovati samosvojne i skladne građevine. Razlike se iščitavaju, primjerice, u ikonografiji likovnog programa, u obradi zidne plohe, kao i u oblikovanju kamene plastike. Raskošnu dekoraciju unutrašnjosti Gospe od Andela zamijenila je redukcija u broju reljefa i naglašenija stilizacija forme. Duh kasne secesije, koji se još daje naslutiti na prvoj gradnji, na posljednjoj je potpuno istisnuo *art deco*.

Nakon dovršetka gradnje, koja se protegnula kroz gotovo cijelo četvrto desetljeće, u pismu nećaku Tomi Meštroviću od 9. listopada 1953. umjetnik navodi: *... cijela stvar nije pravljena iz neke nadutosti ili grobova radi, nego više da ostavim uspomenu mom kraju...*

Darovnim ugovorom građevina poprima javno obilježje zadržavajući osobitosti privatne grobne kapele. Od 1991. o njoj se brine Fundacija Ivana Meštrovića koju financira Ministarstvo kulture. Prema umjetnikovoj želji, njegova obitelj i dalje ima pravo ukopa. Pravo upotrebe grobnice ima i Crkva, koja, također po

umjetnikovoj želji, održava liturgiju. Vjerojatno je razmišljanje o suglasju prirode i arhitekture, kao i primjerenog pristupa kapeli, ponukalo umjetnika da se pobrine za gradnju mosta preko rijeke Čikole, dvjestotinjak metara udaljene od podnožja brijega s crkvom. Zahvaljujući umjetnikovoj brizi, polovica brijega (oko 22 000 m²) koja gleda na Otavice ograđena je, a od ulaza u kompleks do crkve sagrađeno je kameno stubište. Isti je prostor uz skalinadu i odmorišta pošumljen crnim borom i čempresima. Tu sintezu arhitekture i prirode Meštrović je zaokružio kamenim kubusom s četiri istaka, presvođenim kupolom čiji su ulaz nekoć krasile vratnice s brončanim portretima umjetnika i njegove uže obitelji, a ukradeni su za vrijeme okupacije. Poštujući ustaljenu orijentaciju oltara i ulaza u smjeru istok-zapad, Meštrović je glavno pročelje postavio bočno u odnosu prema osi prilaznog stubišta.

Dok je vanjski tloris u obliku razvedenog četverokuta, unutrašnjost je oktogonalna, s naizmjeničnim pravokutnim i polukružnim nišama. One ritmiziraju prostor, a ujedno su arhitektonski okviri za reljefe. U obliku reljefa izvedena je i cjelokupna zidna dekoracija, i to u stilu *art decoa*. Za sav inventar Meštrović je izradio modele, a u kamen su ih prenijeli njegovi učenici i suradnici G. Antunac, A. Augustinčić, I. Lozica, M. Matijević, N. Orlandini i V. Radauš.

U polukružnim nišama su evanđelisti: krilata bića s glavama nalik na vlastite simbole (anđeo, lav, vol, orao) i s tijelima ljudskog obličja, u dugim haljinama. Pod

Unutrašnjost crkve nakon restauratorskih zahvata. Foto: Robert Matić

Crteži Ivana Meštrovića na predlošcima za ikonografsko i likovno rješenje kupole u Crkvi Presvetog Otkupitelja u Otavicama.

prozorima se u dvjema pravokutnim nišama nalaze prizori *Porodenje* i *Oplakivanja*. Prvi prizor prati *Navještenje*, s Djevicom Marijom i arhanđelom Gabrijelom na bočnim stranama niše¹¹, a na suprotnoj je strani *Oplakivanje s Dušom pokojnice* i *Dušom pokojnika*. U oltarnoj je niši naspram ulaza *Vječno raspjeti* prikazan u liku nagog mladića koji je impostiran na *Raspelu*, ali umjesto križa iza njegovih je leđa serafin. Kupola je ostala nedovršena, jer je umjetnik očito odustao od likovne interpretacije vlastite ikonografske teme sa Spasiteljem, osnivačima velikih religija, arhanđelima...

Umjetnik je u razradu ikonografsko-likovne teme kupole uložio velik rad, o čemu svjedoče crteži u Atelijeru Meštrović i Galeriji Ivana Meštrovića¹² te četiri predloška nastala 1938. u Zagrebu koji su naknadno postavljeni

uz kupolu. Na tri konkavna istostranična trapeza od šperploče u tehnici ugljena i krejona prikazani su Mojsije, sfinga i arhanđeli, a na četvrtom je predlošku u obliku kruga uljenom bojom naslikan Spasitelj.

Zašto je umjetnik odustao od dekoracije kupole, zasad možemo samo nagađati. Međutim, sigurno je da je razmišljao o fresci i/ili mozaiku kao mogućim tehnikama. Prema mišljenju Vesne Barbić, *namjera autora da izradi freske*

odaje mekana modelacija oblika načinjena sjenčanjem. U prilog zamisli koja je trebala biti izvedena u mozaiku govori nedatirani predračun *Cijene mozaika i mramornih pločica za obloženje kupole u Otavicama*, koji se čuva u *Galeriji*, u arhivu graditelja kapele Marina Marasovića. Ideja nije doživjela konačnu realizaciju, ali je makar fragmentarno uobličena. Oetiri predloška uz kupolu omogućuju posjetitelju da stekne uvid u likovnu i ikonografsku

cjelinu unutrašnjosti crkve, čime je istaknuta njihova dokumentarna vrijednost. Takvim načinom prezentacije naglašena je didaktička uloga spomenika. Uklanjanjem predložaka istaknula bi se sepulkralno-funeralna namjena zdanja i valorizirana umjetnikova volja jer je Meštrović u konačnici ostavio kupolu bez dekoracije. K tome, kako predlošci dimenzijama u cijelosti ne odgovaraju dimenzijama kupole, stvaraju određeni *estetski šum* u prostoru. Ako bi se uklonili iz kapele, trebalo bi ih izložiti u Muzeju drniške krajine, koji je prostorno vezan za zdanje (udaljen je 10-ak minuta vožnje). Izmještanjem predložaka nametnula bi se potreba za tiskovnom ponudom u samoj kapeli koja bi sadržavala informaciju o njihovoj likovnoj i

Ukradene vratnice s portretima Meštrovićeve obitelji. Foto: Ante Zubaić

dokumentarnom značenju.

Za vrijeme okupacije zdanje i okoliš su devastirani. Oskrnavljeni su grobovi Meštrovićeve braće Marka i Petra, otučeni reljefi evanđelista Mateja, Ivana i Luke, *Vječno raspetoga* i *Porodenja*. Na zidovima su uklesani ćirilični natpisi,

polovica je ploča od alabastra na prozorima razbijena, a sav pokretni inventar, zajedno s deset brončanih reljefa, ukraden. Okoliš je također bio *izranjavan*: šuma spaljena, prilazno stubište oštećeno, klupe na odmorištima i rasvjeta uništeni. Usto, uokolo platoa crkve iskopani su neprijateljski rovovi i bunker.

Cilj obnove bilo je vraćanje prvobitnog izgleda zdanja i okoliša. Sav nepokretni inventar (osim oltara koji bi uskoro trebao biti obnovljen) restauriran je, kao i zidna obloga.

Razbijene ploče od alabastra na prozorima zamijenjene su novima od istoga materijala. Prostor uz prilazno stubište unutar kompleksa pošumljen je crnim borom i čempresima prema prvobitnom izgledu.

Obnovljena je i cjelokupna rasvjeta.

Još uvijek nedostaje pokretni inventar: zvono nad ulazom, pokaznica, uljanica, spomen-povelja Akademije likovnih umjetnosti iz Beča dodijeljena Otavicama 29. lipnja 1952. i vratnice s brončanim portretima koji se mogu nadomjestiti

odljevima i-
ili kopijama
odnosno
rekonstruk-
cijama
ukradenih
predmeta.
Aktualno je
pitanje
vratnica
koje su
*zaštitni
znak*

Meštrovićeve
grobnice.
Ako se
brončani
portreti u
dogledno
vrijeme ne
pronađu,
ponovno će
se izliti
prema
gipsanim
modelima
što se
čuvaju u

Atelijeru Meštrović.

Nedostaje, međutim, sadra umjetnikove kćeri Marice, čiji se reljef nalazio na dnu lijeve vratnice. Moguće su četiri načina rješenja prostora desete kasete: 1. izradom kopije odnosno rekonstrukcije

Niša s reljefnim prikazom sv. Ivana Evanđeliste stanje zatečeno 1995. godine. Foto: Siniša Sunara

lika prema fotografijama, 2. slobodnom interpretacijom motiva, 3. prostor unutar kasete ostaviti praznim i 4. unutar kasete osmisлити tekst o tome što se tu nalazilo i što se dogodilo.

Prve dvije mogućnosti valoriziraju integralni izgled vratnica. Rekonstrukcija bi bila pokušaj vraćanja prvobitnog izgleda, ali bi istodobno bila i pseudo-Meštrovićev uradak kojega bi valjalo distingvirati od ostalih reljefa (razlikom u tonu materijala ili sl.). Odabir slobodne interpretacije značio bi etički odnos prema umjetniku koji bi prihvatio taj zadatak, odnosno prema umjetničkoj osobnosti. Ne sumnjajući u kvalitetu rada, tako oblikovan reljef narušio bi auru i cjelovitost Meštrovićeva *totalnog oblikovanja*. Treća i četvrta mogućnost valoriziraju originale na štetu cjelovitosti. Ponuđena mogućnost oblikovanja pisane obavijesti nalazi svoje opravdanje u sjećanju na vandalizam koji se tu očitova. Cijela obnova trebala bi se temeljiti na načelu vraćanja prvobitnog izgleda i dostojanstva prostora. *Znak* na vratnicama trajno bi svjedočio o tragovima nasilja što je tu počinjeno.

Bilješke:

1. U darovnom ugovoru Meštroviće imenuje kao *crkvicu u Otavicama*.
2. Rješenjem br. 24/140-67 Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu od 9. studenoga 1967. *Mauzolej obitelji Meštrovići* pošumljeni okoliš (*Meštrovića glavica*) zaštićeni su kao spomenik kulture.
3. Fundacija Ivana Meštrovića osnovana je zakonom o Fundaciji Ivana Meštrovića što ga je donio Sabor Republike Hrvatske 22. veljače 1991. g., Narodne novine br. 9 od 28. veljače 1991, str. 262-263. Brigu o zdanju nekad je vodio Centar za kulturu općine Drniš.
4. Već. kolovoza 1995. Guido Quien, ravnatelj

FIM-a, i Božo Majstorović, kustos Galerije Ivana Meštrovića, obišli su taj prostor. Javnost je upoznata sa zatečenim stanjem putem medija i fotoizložbe *Tragovi nasilja* u palači Milesi, Split, 11-29. travnja 1996. Opširnije o tome vidjeti u katalogu *Tragovi nasilja*, Split, 1996. Tekst: B. Majstorović, G. Quien, fotografije: S. Sunara i M. Todorčić.

5. U arhivu graditelja crkve Marina Marasovića, vlasništvu Galerije Ivana Meštrovića u Splitu, čuvaju se troškovnici vezani za gradnju u kojima se zdanje uglavnom naziva mauzolejem, a u samo nekoliko troškovnika kapelom.

6. Ivan Meštrović, Gospa od Anđela, Zadužbina obitelji Račić, Cavtat. A Memorial Church of the Račić Family in Cavtat. Eine Stiftungskapelle der Familie Račić in Cavtat, Zagreb, 1937, tekst: J. Strzygowski, M. Čurčin.

7. Tlorisna osnova obiju zdanja jest oktagon s upisanim križem, s tim što se u Presvetom Otkupitelju izmjenjuju pravokutne i polukružne niše.

8. Ibid. 6, usporediti s: *Meštrović. Drniš-Otavice*, katalog, Zagreb, 1983; tekst: V. Barbić J. Jalić.

9. Ibid. 8, o.c., str. 15.

10. Na lijevoj vratnici nalazili su se odozgo nadalje brončani portreti umjetnikove majke Marte, prve supruge Ruže, druge supruge Olge te portreti kćeri Marte i Marice. Na desnoj vratnici nizali su se portret oca Mate, autoprotret, portreti braće Marka i Petra te sina Tvrtka.

11. Djevica Marija prikazana je na lijevome, a arhandeo Gabrijel na desnom zidu niše, što nije u suglasju s impostacijom likova koja bi odgovarala ustaljenoj ikonografskoj shemi.

12. U Galeriji Ivana Meštrovića u Splitu identificirana je 31 studija u različitim tehnikama na temu dekoracije kupole, no gotovo je sigurno da taj broj nije konačan.

13. Kao potvrdu da je razlog odustajanju očito bio složen, a obuhvaćao je autorovo premišljanje i splet okolnosti navodimo citate iz dviju pisama umjetnikove supruge Olge upućenih Nikoli Adžiji, koja se čuvaju u Muzeju Drniške krajine. U pismu od 7. siječnja 1963. stoji: *Odma, kako je mauzolej bio učinjen, on je radio na onome modelu kojeg ste vidjeli u Mletačkoj ulici, mislio je na freske, no dovršivši samo četvrtinu, prestao je dalje na tome da radi, jer*

mu se ideja freska (slikanib) nije valjda činila dovoljno trajna i rezistentna za onu klimu. Jednoćje spomenuo, koliko se sjećam, mozaik. Kako je odma iza mauzoleja počeo da gradi kuću u Splitu, odložio je taj posao da dovrši mauzolej iz materijalnih razloga, a dok smo otišli u tuđinu, isti je bio razlog sve do njegove smrti ...

U pismu od 12. listopada 1963, spominjući predloške za kupolu, gđa Olga piše:

... što je Ivan kasnije posve napustio i uopće nije spominjao kupolu. Dok je bio u Jugoslaviji, možda je mislio, t.j. valjda je mislio provesti jedno ljeto u svojim dragim Otavicama i u društvu sa nekim slikarom ili slično urediti kupolu. No eto, prilike su ga odvele u daleki svijet i kupola je ostala nedovršena.

14. Ibid. 8, o.c., str. 21. Na istoj stranici autorica donosi imena ostalih itraživača i navode (u prijevodu) u kojima se spominje tehnika (fresko-tehnika i mozaik) za dekoraciju kupole.

15. Obnovu je izvodio Restauratorski zavod Hrvatske s Hrvojem Malinarom i vanjskim suradnikom Željkom Zimom.

MEŠTROVIĆ'S MOST HOLY REDEEMER FROM THE ARTIST'S IDEA TO THE PRINCIPLES OF RESTORATION

At the height of his creative powers and life, at the age of 43, Ivan Meštrović decided to build his own graveyard chapel near his birthplace of Otavice. This building, known as the church of the Most Holy Redeemer or the Ivan Meštrović Mausoleum. In his contract of donation dated January 31st 1952, the artist donated to the Croatian people the Meštrović Studio in Zagreb, the Ivan Meštrović Gallery and the west part of the Kaštelet in Split as well as this building in which he was buried in 1962. The building of the chapel began in 1926, four years after the completion of the Mausoleum of the Račić family in Cavtat. The short span of time that lapsed between the construction of buildings with an identical function, the identical principle of selecting a prominent location on top of a hill, the same basic ground plan of the interior, as well as similar decorations on the floor bear witness to the fact that Meštrović had, from the idea to the realisation of the Most Holy Redeemer, greatly drawn on his experience from Cavtat. The contemplation of the harmony between nature and architecture probably led the artist to provide for the building of a bridge across the Čikola river, as well as for the landscaping of the surrounding area.

During the occupation in 1991, the building and the surroundings were devastated. The aim of the reconstruction was to return to the original appearance the entire immovable inventory (except the altar, which should be restored soon), the building itself and the surroundings have been restored, while the moveable inventory is still missing. At the moment the most pressing is the problem of the doorframes if the bronze portraits are not found soon, they will be cast again in bronze from existing plaster models. However, the gypsum of the tenth cassette is missing, for which there are several options from the valorisation of the integral appearance of the doorframes to a free interpretation.